

Інститут психології імені Г. С. Коспока НАШІ України

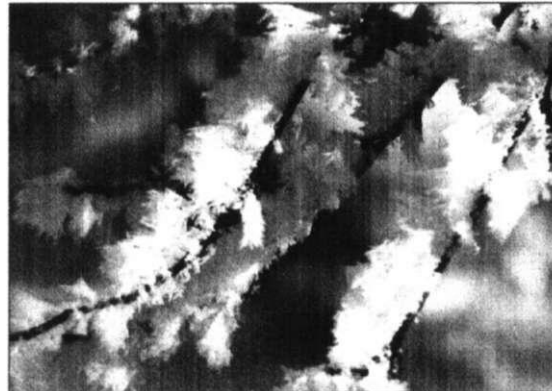
АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПСИХОЛОГІЇ:

*Збірник наукових праць Інституту психології
імені Г. С. Костюка НЛПН України*

Том X

*Психологія навчання
Генетична психологія
Медична психологія*

Випуск 25

Київ-2013

Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПСИХОЛОГІЇ:

**Збірник наукових праць Інституту психології
імені Г.С. Костюка НАПН України**

Том X

ПСИХОЛОГІЯ НАВЧАННЯ
ГЕНЕТИЧНА ПСИХОЛОГІЯ
МЕДИЧНА ПСИХОЛОГІЯ

Випуск 25

Київ-2013

*Друкується за ухвалою Вченої ради Інституту психології
імені Г.С. Костюка НАПН України*

*Свідectво про державну реєстрацію друкованого засобу масової
інформації серія КВ№ 17847-6693ПР від ;0.06.2011*

*Збірник внесено до Переліку наукових фахових видань України
з психології (Постанова Президії ВАК України № 1-05-5 від 1.07.2010)*

Головний редактор

Максименко С.Д., дійсний член НАПН України, доктор психол. наук, професор.

Редакційна колегія:

Чепелєва Н.В., (заступник головного редактора) дійсний член НАПН України, доктор психол. наук, професор; *Моляко В.О.*, дійсний член НАПН України, доктор психол. наук, професор; *Балл Г.О.*, член-кор. НАПН України, доктор психол. наук, професор; *Боришевський М.Й.*, член-кор. НАПН України, доктор психол. наук, професор; *Карамушка Л.М.*, член-кор. НАПН України, доктор психол. наук, професор; *Смульсон М.Л.*, член-кор. НАПН України, доктор психол. наук, професор; *Болтівець С.І.*, доктор психол. наук, професор; *Кокун О.М.*, доктор психол. наук, професор; *ІпвалбЮ.М.*, доктор психол. наук, професор; *Піроженко Т.О.*, доктор психол. наук, ст. н. с.; *Кісарчук І.Г.*, кандидат психол. наук, ст. н. с.; *Куценко Г.В.*, кандидат психол. наук, ст. н. с.; *Семенова Р.О.*, кандидат психол. наук, ст. н. с.; *Слободяник Н.В.*, кандидат психол. наук, ст. н. с.; *Чепан М.-Л.А.*, канд. психол. наук, ст. н. с.

Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка. - К.: ДП «Інформаційно-аналітичне агентство», 2013. - Том Х. - Психологія навчання. Генетична психологія. Медична психологія. - Вип. 25. - 736 с.

У збірнику розглядаються найбільш актуальні проблеми загальної, генетичної, медичної психології та психології навчання.

Представлено широкий спектр наукових розробок сучасних українських психологів. Аналізуються проблеми чинників, умов розгортання та труднощів психічного розвитку; питання вікових та індивідуальних особливостей становлення особистості; обговорюються можливості нових педагогічних та психотерапевтичних підходів.

Збірник адресовано професійним психологам та фахівцям у галузі суміжних наук, студентам психологічних кафедр та всім, хто цікавиться сучасним станом психологічної науки.

ЗМІСТ

<i>Абдуллаєва І.Б.</i> Персональні чинники розвитку самоефективності підприємців сфери торгівлі.....	7
<i>Александрова Д.О.</i> Загальнотеоретичні засади дослідження особистості працівника ОВС в контексті діяльнісного підходу психології.....	17
<i>Алексєєва Т.В.</i> Психологічна характеристика освітнього середовища як чинника розвитку відповідальності майбутнього фахівця.....	26
<i>Барашева Д.Е.</i> Психологическое значение валидности связи четырех сторон идентичности личности.....	37
<i>Бегеза Л.Є.</i> Теоретична модель адаптації практичних психологів до діяльності у професійно-технічних навчальних закладах.....	48
<i>Бондаренко Л.О.</i> Феномен соціальних уявлень у сучасній психології.....	55
<i>Бочелюк В.В.</i> Особливості підготовки майбутніх психологів до роботи з віктимними підлітками.....	63
<i>Вахнован М.М.</i> Особливості реалізації процесу мислення у мовленні.....	71
<i>Власова-Чмерук О.</i> Дослідження конкурентних стосунків в контактній групі методами теорії ігор.....	79
<i>Волженцева І.В.</i> Изучение динамики психических состояний студентов в процессе учебной деятельности.....	88
<i>Добренко І.А.</i> Соціально-психологічні детермінанти генерації ідей підприємницької діяльності.....	98
<i>Дробот О.В.</i> Психосемантична теорія свідомості у вітчизняній психології як основа психосемантичного дослідження.....	110
<i>Дьоміна П.А.</i> Розвиток емоційної стійкості майбутнього практичного психолога.....	120
<i>Жуляк Н.В.</i> Особливості підходів до трактування м'язових рухів та їх відчуттів як ланки, що поєднує психічне і фізичне.....	129
<i>Зеленін В.В.</i> Життєві сценарії як передумова формування стратегій професійної самоактуалізації музикантів-виконавців.....	138
<i>Злагодух В.В.</i> Методологічні засади дослідження професійної відповідальності пілотів цивільної авіації.....	156
<i>Івашкевич Е.З.</i> Соціальний інтелект особистості та його складові в структурі загального інтелекту.....	165

Друкується за ухвалою Вченої ради Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації серія КВ № 17847-6693ПР від 10.06.2011

Збірник внесено до Переліку наукових фахових видань України з психології (Постанова Президії ВАК України № 1-05-5 від 1.07.2010)

Головний редактор

Максименко С.Д., дійсний член НАПН України, доктор психол. наук, професор.

Редакційна колегія:

Чепелева Н.В., (заступник головного редактора) дійсний член НАПН України, доктор психол. наук, професор; **Моляко В.О.**, дійсний член НАПН України, доктор психол. наук, професор; **Балл Г.О.**, член-кор. НАПН України, доктор психол. наук, професор; **Боршевський М.Й.**, член-кор. НАПН України, доктор психол. наук, професор; **Карамушка Л.М.**, член-кор. НАПН України, доктор психол. наук, професор; **Смульсон М.Л.**, член-кор. НАПН України, доктор психол. наук, професор; **Болтівець С.І.**, доктор психол. наук, професор; **Кокун О.М.**, доктор психол. наук, професор; **Нівалю М.**, доктор психол. наук, професор; **Піроженко Т.О.**, доктор психол. наук, ст. н. с.; **Кісарчук З.Т.**, кандидат психол. наук, ст. н. с.; **Куценко Г.В.**, кандидат психол. наук, ст. н. с.; **Семенова Р.О.**, кандидат психол. наук, ст. н. с.; **Слободяник П.В.**, кандидат психол. наук, ст. н. с.; **Чена М.-Л.А.**, канд. психол. наук, ст. н. с.

Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка. - К.: ДП «Інформаційно-аналітичне агентство», 2013. - Том. X. - Психологія навчання. Генетична психологія. Медична психологія. - Вип. 25. - 736 с.

У збірнику розглядаються найбільш актуальні проблеми загальної, генетичної, медичної психології та психології навчання.

Представлено широкий спектр наукових розробок сучасних українських психологів. Аналізуються проблеми чинників, умов розгортання та труднощів психічного розвитку; питання вікових та індивідуальних особливостей становлення особистості; обговорюються можливості нових педагогічних та психотерапевтичних підходів.

Збірник адресовано професійним психологам та фахівцям у галузі суміжних наук, студентам психологічних кафедр та всім, хто цікавиться сучасним станом психологічної науки.

Абдуллаєва І.Б. Персональні чинники розвитку самоефективності підприємців сфери торгівлі.....	7
Александров Д. О. Загальнотеоретичні засади дослідження особистості працівника ОВС в контексті діяльнісного підходу психології.....	17
Алексеева Т. В. Психологічна характеристика освітнього середовища як чинника розвитку відповідальності майбутнього фахівця.....	26
Барашева Д.Е. Психологическое значение валидности связи четырех сторон идентичности личности.....	37
Бегеза Л.Є. Теоретична модель адаптації практичних психологів до діяльності у професійно-технічних навчальних закладах.....	48
Бондаренко Л.О. Феномен соціальних уявлень у сучасній психології.....	55
Бочелюк В.В. Особливості підготовки майбутніх психологів до роботи з віктимними підлітками.....	63
Вахнован М.М. Особливості реалізації процесу мислення у мовленні.....	71
Власова-Чмерук О. Дослідження конкурентних стосунків в контактній групі методами теорії ігор.....	79
Волженцева И.В. Изучение динамики психических состояний студентов в процессе учебной деятельности.....	88
Добренко І.А. Соціально-психологічні детермінанти генерації шей підприємницької діяльності.....	98
Дробот О.В. Психосемантична теорія свідомості у вітчизняній психології як основа психосемантичного дослідження.....	по
Дьоміна Г.А. Розвиток емоційної-стійкості майбутнього практичного психолога.....	120
Жуляк Н.В. Особливості підходів до трактування м'язових рухів та їх відчуттів як ланки, що поєднує психічне і фізичне.....	129
Зелені В.В. Життєві сценарії як передумова формування стратегій професійної самоактуалізації музикантів-виконавців.....	138
Злагодух В.В. Методологічні засади дослідження професійної відповідальності пілотів цивільної авіації.....	156
Івашкевич Е.З. Соціальний інтелект особистості та його складові в структурі загального інтелекту.....	165

Камінська О.В. Психологічні механізми формування інтернет-адикції.....	175
Кириченко Р.В. Особливості розвитку креативності майбутніх педагогів.....	185
Кишинівській Т.М. Генеза поняття психічних станів особистості як психологічна проблема.....	193
Клименко Н.Г. Головні драйвери та сценарні процеси як чинники формування життєвих сценаріїв сучасних жінок.....	205
Кондрашенко Л.О., Манішова Л.М. Динаміка змін основних показників когнітивного розвитку дітей за останні 25 років (1989-2013).....	219
Кордунова Н.О. Мультифакторна структура інтелекту молоді.....	230
Корнійко І. О. Проблеми розуміння поняття "стратегії життя особистості".....	241
Китова Ю.В. Визначальне значення особливостей люд'я-оператора в системологічних аспектах створення сучасних інформаційно-управляючих систем.....	252
Крюкова О.В. Технологія психолого-педагогічного супроводу соціального розвитку особистості у ранньому юнацькому віці.....	264
Кулаков Р.С. Психологічні особливості функціонального взаємозв'язку самооцінки та рівня домагань у формуванні розвитку особистості.....	277
Куриш Н.Н. Вплив економічної кризи на виникнення особистісних деформацій у студентської молоді.....	287
І у камській С.О., Ножкін А.В. Зв'язок особливостей професійної ідентичності і синдрому емоційного вигорання у лікарів-стоматологів.....	299
Ляковська ІЛ. Ефективність психологічної корекції негативних проявів кризи середнього віку.....	308
Мар'яненко Л.В. Сприятливі і несприятливі умови розвитку особистісної самодетермінації учнів у процесі навчання.....	318
Мельничук Т.А. Особливості адаптації дітей у сім'ї усиновителів.....	331
Мул С.А. Аналіз комунікативно-організаційних схильностей офіцера-прикордонника до діяльності.....	341
Науменко Н.О., Клименко І.С. Особливості самосвідомості дітей з синдромом дефіциту уваги та гіперактивністю.....	348
Піроженко Т., Карасьова К., Соловійова Л. Ціннісні орієнтації дитини: тенденції розвитку.....	356
Потапчук Л.В. Роль професійної мотивації у діяльності сучасного вчителя.....	369

Ригель О.В. Аналіз цінностей сучасної молоді.....	378
Романенко О.В. Формування навичок експериментування у студентів-психологів.....	388
Рудяк І.В. Самооцінка жінок-нравоохоронців на різних етапах професіогенезу.....	397
Сизко Г.І. Психологічні особливості взаємодії педагогів з дітьми з психофізичними порушеннями в умовах інклюзивної освіти.....	405
Станішевська Ж.Ю. Історико-психологічний аналіз явища внутрішньої психологічної міграції на прикладі польської спільноти в смт. Довбиш.....	414
Станішевський М.І. Історичні та психологічні особливості формування прихильності Польського населення, що проживало на Житомирщині, до соціалістичних форм суспільних відносин у 20-30 роки ХХ століття.....	426
Странніков А. Психологічна війна. Роль міфологізації та символічного мислення.....	440
Слободяник Н.В. Психологічні особливості самодетермінації особистості в умовах розвитку сучасного суспільства.....	450
Суцинська Т.С. Типи образу "Я" дитини старшого дошкільного віку.....	459
Тарасенко Н.В. Аналіз стану дослідженості проблеми віктимізації сучасної молоді.....	466
Терлецька Ю.М. Психічна депривація - порушення нормального функціонування людської психіки.....	477
Турбан В.В. Проблема егоцентризму в етико-моральному розвитку особистості.....	486
Філіпович В.М. Розвиток інтелектуальної компетентності особистості в навчальній діяльності.....	497
Харченко Д.М. Депресія як патогенний фактор психосоматичних розладів.....	505
Чабан Д.Б. Особливості економічної свідомості студентів у період їх професіоналізації.....	514
Чолова Н.О. Дисфункціональні сім'ї: поняття та особливості їх створення.....	525
Чанцева-Коваленко О.М. Психологічні особливості конфліктів у системі родинних відносин "батьки-діти".....	540
Черкаський А.В. Психологічна культура керівників як чинник успішності ухвалення управлінських рішень.....	548
Чуоакова О.М. Психологічні особливості та умови становлення творчої особистості молодшого школяра.....	556

ічно об'рунтованим. Завданням викладачів є створення інноваційного освітнього середовища, добір методів і прийомів, які сприятимуть розвитку креативності та творчих здібностей студентів. Подальші наукові дослідження будуть спрямовані на формування творчого потенціалу та розвиток креативності студентів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дробноход М.І. Сьогодення і проблеми вищої школи України / М. Дробноход ; Академія наук вищої школи України [Електронний ресурс]. - Режим доступу : <http://anvsu.org.ua/index.files/Articles/Drobnokhod2.htm>.
2. Ермолаєва-Томина Л.Б. Психологія художественного творчства : учеб. пособие для вузов / Л.Б. Ермолаєва-Томина. - М. : Академический Проект; Культура, 2005. - 304 с.
3. Ильин Е.П. Психология творчества, креативности, одаренности / Е.П. Ильин. - СПб. : Питер, 2013. - 444 с.
4. Подоляк Л.Г. Психологія вищої школи : [навч. посіб. для магістрів і аспірантів] / Л.Г. Подоляк, В.І. Юрченко. - К. : ТОВ "Філ-студія", 2006. - 320 с.
5. Хуторской А.В. Развитие одарённости школьников: методика продуктивного обучения : пособ. для учителя / А.В. Хуторской - М. : ВЛАДОС, 2000. - 320 с.
6. Barron F. Creativity, intelligence and personality / F.Barron, D. Harrington // Ann. Rev. of Psychol. - 1981. - V. 32. - P. 439-476.
7. Tardif, T. What we know about creativity? // R. Sternberg, T. Tardif (eds.). The nature of creativity. - Cambridge : Cambr. Press, 1988. - P. 429-446.
8. Wegerif, R. Mind Expanding. Teaching for thinking and creativity in primary education / Rupert Wegerif. - Glasgow : Open University Press, 2010. - 168 p.

УДК 159.94:612

ГЕНЕЗА ПОНЯТТЯ ПСИХІЧНИХ СТАНІВ ОСОБИСТОСТІ ЯК ПСИХОЛОГІЧНА ПРОБЛЕМА

Клибанівська Т.М.

Стаття є спробою аналізу теоретичних аспектів формування та визначення поняття психічних станів людини. Об'рунтовано поняття "психічний стан" та "психофізіологічний стан". Розкрито сутність і фізіологічні механізми, подано історичну 'енезу й опис психічних станів.

Ключові слова: психічний стан, психофізіологічний стан, психічна діяльність, психіка, компоненти психіки, реакція, суб'єкт.

В статті проаналізовані теоретичні аспекти формування і визначення поняття психічних станів людини. Обґрунтовано поняття "психічне состояние" і "психофізіологічне состояние". Розкрито сутність і фізіологічні механізми, проведено історичний генезис і опис психічних станів.

Ключевые слова: психическое состояние, психофизиологическое состояние, психическая деятельность, психика, компоненты психики, реакция, субъект.

The article analyzes the theoretical aspects of the formation and definition of human mental states. Substantiated the concept of "mental state" and "psycho-physiological state." Revealed the nature and physiological mechanisms, proposed historical genesis and description of mental states.

Keywords: mental state, psychophysiological state, mental activity, the psyche, the components of the psyche, the reaction, the subject.

Дослідження психічних станів є актуальним для психологічної науки і практики, оскільки вони є не тільки тлом, але й важливим регулятором поведінки і діяльності суб'єкта. Від розв'язання проблеми психічних станів безпосередньо залежить успішність усіх видів виробничої і навчальної діяльності, а також якість життя загалом. Водночас, теорія психічних станів до сьогодні недостатньо вивчена як у загальнопсихологічному, так і прикладному аспектах.

*' Це пояснюється, по-перше, тим, що психічні стани вивчають, зазвичай, поза зв'язками з іншими основними групами психічних явищ: психічними процесами та психічними властивостями особистості. Такий підхід спричиняє певні труднощі у вирішенні основного завдання психології: створенні цілісного уявлення про психічне життя людини.

По-друге, проблема психічних станів у психології одержала свій розвиток, переважно, в окремих наукових дослідженнях у галузі медичної, спортивної, військової, інженерної та деяких інших галузей психології. Усі воли пояснюють якийсь один, частіше прикладний, аспект психічних станів, використовуючи для опису специфічну систему понять, створюючи тим самим складність загальнопсихологічного розуміння суті категорії, яку вивчають.

По-третє, складність, але одночасно й актуальність дослідження психічних станів як багаторівневих, багатокомпонентних і поліфункціональних феноменів в умовах цілісної психічної діяльності полягає в тому, що психічні стани є об'єднуючою ланкою між психічними процесами і психологічними властивостями особистості.

У ході теоретичного дослідження проблеми психічних станів перед нами стояло завдання: з'ясувати сутність поняття і структуру психічних станів людини, проаналізувати літературні джерела, що розглядають це поняття.

Интерес до проблеми психічних станів виявився у глибоку давнину. Перші спроби класифікації психічних станів знаходять у стародавніх індійських трактатах (ІУ-Ш ст. до н.е). У V-IV в. до нашої ери Геракліт, Демокріт, Сократ, Платон та ін. зробили певний внесок у проблему визначення і класифікації психічних станів. Великий філософ і лікар Гіппократ висловив ідею про пристосувальний характер патологічних відхилень психіки, що багато в чому визначає специфіку психічних станів як захисних реакцій, спрямованих на відновлення організмом його функцій і втраченої рівноваги.

Якнайповніше філософське визначення психічного стану дав Аристотель. У своїх працях він розділив поняття "психічний стан" і "психічна діяльність" і допустив, що стани розвиваються під впливом зовнішніх дій. Важлива і його теза про нерозривний зв'язок психічних станів з людиною, що їх переживає. Мабуть, його ідеї і лягли в основу подальших розробок учених римської школи (Галін, Дамб, Августин).

Наступний розвиток проблеми психічних станів належить до епохи Відродження: Декарт вказує на зв'язок станів зі змінами в поведінці, миміці і у функціонуванні внутрішніх органів людини, внаслідок чого вони повинні стати предметом об'єктивного наукового дослідження. У XVIII -XIX ст. В. Вундт запропонував дихотомічну класифікацію психічних станів, виділяючи у кожному з них дві ірупи: напруга-розслаблення, збудження-заспокоєння [30, 124-132]. Ч. Дарвін і У. Джемс дали докладні описи зовнішніх проявів психічних, і перш за все, емоційних, станів. Більше того, У. Джемс визначав психологію як науку про стан свідомості, сторонами якого є характер особистості, мінливість, безперервність і вибірковість. Потрібно особливо відзначити вислів У. Джемса про те, що будь-який психічний процес необхідно розглядати на тлі загального стану психіки [28, 84]. Французький психолог Т. Рібо [22] підкреслював роль афектних станів у мимовільній і довільній увазі.

Великий внесок у розуміння сутності і фізіологічних механізмів психічних станів здійснили праці російських учених. Саме принцип "зворотного зв'язку", що визначає регуляцію психічних станів, висунув І. Сеченовим, ліг в основу їх подальшого дослідження. І. Павлов розумів психологію як науку про суб'єктивні стани і обрушував необхідність їх вивчення [18, 84-93]. Він експериментально доводив, що виникнення емоційної напруги супроводжується переходом до інших, на відміну від спокійного стану, форм поведінки, механізмів

оцінки зовнішніх сигналів і реагування на них відповідно до принципу доміанти А. Ухтомського. Емоційно збуджений мозок реагує на широке коло припустимо значущих сигналів, істинне значення яких - відповідність чи невідповідність реальній дійсності - з'ясовують лише пізніше у процесі стабілізації умовного рефлексу.

За І. Павловим, якщо процес закріплення умовного рефлексу супроводжується зменшенням емоційної напруги і одночасно переходом від доміантного (генералізованого) реагування до строго вибіркового реакцій на умовний сигнал, то **виникнення** емоцій спричиняє вторинну генералізацію. Наростання емоційної напруги, з одного боку, розширює діапазон відновлюваних із пам'яті енграм, а з іншого - знижує критерій "прийняття рішення" при зіставленні цих енграм із наявними стимулами. Чим сильніша тривога, тим частіше суб'єкт відповідає на нейтральний стимул як на аверсивний [18, 86].

Як окремий напрям, необхідно виділити роботи В. Бехтерева і його учнів, в яких представлено енезу й опис психічних станів, особливо емоційних, що протікають на тлі загальної психічної напруги, а також методологічно адекватні підходи до їхнього об'єктивного вивчення [2, 116-124], [3, 118].

Про єдність переживання людини і системи її відносин писали Л. Виготський [5], В. М'ясищев [16; 17] та С. Рубінштейн [23; 24].

Психічні стани як самостійну категорію вперше виокремив В. М'ясищев [16, 34].

Але перша суттєва спроба об'єднати проблему психічних станів належить М. Левітову, який опублікував у 1964 році монографію "Про психічні стани людини". Багато психічних станів, не кажучи вже про функціональні (фізіологічні), у цій книзі були не представлені, деяким з них М. Левітов присвятив низку окремих статей [13, 118-129], [14, 131-138]. Ним були підведені підсумки вивчення психічних станів: розглянуті механізми їхнього прояву; намічені загальні завдання вивчення, які полягали у виділенні психічних станів в особливу категорію й установленні зв'язку між ними й іншими психологічними категоріями; розглянуті механізми виникнення й розвитку психічних станів і визначено їхній зв'язок з індивідуальними особливостями людини; досліджені психічні стани у різних видах діяльності тощо. М. Левітов дав визначення психічних станів як "цілісної характеристики психічної діяльності за певний період часу, що показує своєрідність перебігу психічних процесів залежно від відображення предметів і явищ дійсності, попереднього стану і психічних властивостей особистості" [12, 20]. Також учений виділив такі детермінанти виникнення психічних станів: 1) суспільні умови; 2) факти суспільного життя; 3) факти і явища об'єктивної дійсності; 4) фізич-

ний стан людини; 5) індивідуальні особливості людини; 6) попередній стан; 7) приклад інших людей; 8) звички.

Водночас, М. Левітов визнавав складність виявлення причин виникнення психічних станів, "особливо якщо сам стан складний і суперечливий" [12, 32].

Подальший розвиток ідеї М. Левітова одержали в роботах Ю. Сосновікової [26, 64], яка запропонувала систему класифікації психічних станів у навчальній діяльності, в основу якої лягли принципи часу, простору, структури та функцій і такі їхні параметри, як ступінь тривалості, ступінь поширеності, ступінь напруженості, ступінь адекватності ситуації, нормам моралі і ступінь усвідомленості суб'єктом.

Психічні стани, порівняно з іншими категоріями психічних явищ (наприклад, психічними процесами або індивідуальними особливостями, темпераментом або характером), є маловивченою галуззю. Це знаходить своє відображення у визначенні поняття "психічний стан". Починаючи з визначення, запропонованого В. Далем, де стан трактується як "становище, у якому хто або що складається, перебуває; відносини предмета" [4], у визначеннях У. Джемса [28], Ю. Сосновікової [26], М. Левітова [12] та ін., де психічні стани розглядають як "...самостійну цілісну характеристику психічної діяльності за певний період часу, що показує своєрідність психічних процесів, залежно від відображуваних предметів і явищ дійсності, що передують стану і психічним властивостям особистості".

Аналізуючи поняття "стан людини", ми виявили, що автори спираються на різні рівні функціонування людини: одні розглядають фізіологічний рівень, інші - психологічний, а треті - обидва одночасно. Так, ряд учених при розгляді стану виходять з того, що це тонус нервової системи: рівень активності-пасивності нервово-психічної діяльності, тло, на якому протікає діяльність людини, зокрема психічна. Так, наприклад, В. М'ясищев [17, 36] писав, що під станом він розуміє загальний функціональний-рівень (тонус), на тлі якого розвивається процес. Таким чином, мова йде про різні рівні активації мозку, тобто різні стани: сон-неспання, збудження-гальмування.

Тож одні вчені (переважно фізіологи) говорять про функціональні стани, а інші (в основному психологи) - про психічні. Дійсність же така, що розгляд стану людини, а не окремих її функціональних систем, засвідчує наявність у будь-якому функціональному стані психічного, а в будь-якому психічному - фізіологічного. Проте багато психічних станів були тільки спостережувані або вивчалися лише інтроспективним методом, за самозвітами людей, без залучення фізіологічних методик, тому складається враження, що вони є чисто психологі-

чними. І ця обставина надзвичайно ускладнює розробку об'єктивної класифікації станів людини.

Умовно можна прийняти, що коли мова йде про функціональні стани, мають на увазі рівень функціонування людини загалом або його окремих функціональних систем (сенсорної, інтелектуальної, моторної), а коли говорять про психічні стани, то йдеться про якісну специфіку (модальність переживань) реагування людини на ту чи іншу ситуацію (без урахування рівня функціонування). Але оскільки насправді в психічних станах поєднують і рівневі, і модальнісні характеристики, то мова повинна йти про психофізіологічні стани. Саме їїєї позиції ми дотримуватимемося надалі, вважаючи психічні стани психофізіологічними.

Нам імпонує визначення психічного стану, запропоноване В. Юрченко [27, 223]: "Психічний стан - складне, цілісне, поліструктурне, поліфункціональне та особистісно зумовлене психофізіологічне явище, яке характеризує психосоматичну організацію людини в проміжках часу між двома значущими для неї змінами ставлення до зовнішнього або внутрішнього середовища і виконує функції відображення, регулювання та інтеграції її життєдіяльності і поведінки".

У літературі для визначення психічних станів часто використовують термін "функціональний стан". Ми вважаємо, що поняття "психічні стани" і "функціональні стани" нетотожні, хоча і тісно взаємозв'язані. Психічний стан базується на функціональному стані мозку. При цьому, якщо психічний стан є цілісною інтегральною характеристикою діяльності всіх її елементів, що беруть участь в такому психічному акті, то функціональний стан характеризує процеси регуляції у фізіологічних системах, які забезпечують психічну діяльність.

Існують різні підходи до розуміння суті психічних (психофізіологічних) станів. Розуміння психічного стану як цілісної характеристики психіки за певний період має давнє коріння. Ще Т. Рібо [22] і У. Джеме [28] писали про стан свідомості, а А. Лазурський - про стан як тимчасову і цілісну характеристику психіки. Також таке розуміння характерне і для ряду вітчизняних учених, наприклад для М. Левітова [12] і Ю. Сосновікової [26]. Так, М. Левітов писав: "...психічний стан - це цілісна характеристика психічної діяльності за певний період, що показує своєрідність перебігу психічних процесів залежно від відображуваних предметів і явищ дійсності, попереднього стану і психічних властивостей людини" [12, 20]. Не ототожнюючи психічний стан з психічною діяльністю, М. Левітов водночас під станом розуміє боротьбу мотивів. Але й боротьба мотивів є психічною діяльністю, що включає не тільки емоційні, але і когнітивні, і вольові компоненти. На це вказує і сам автор [12, 118].

Ю. Сосновікова [26, 112] визначає психічний стан як конкретне співвідношення і взаємодію компонентів психіки за певний період, як тимчасовий стан психіки. Окрім цього, вона відзначає, що стан - це компонент психіки і що поняття психічних станів повинно враховувати все те, що в певний проміжок часу відбувається у психіці людини.

Схоже з попередніми визначеннями дає і Г. Габдреева: "Під психічним станом людини ми розуміємо цілісну характеристику її психічної діяльності за певний період, яка відображає складну структуру взаємозв'язків з вище і нижче розташованими рівнями системи психічної регуляції, утворену процесами самоврядування і саморегуляції" [7, 8].

У "Психологічному словнику" психічні стани визначено як психологічну категорію, "до складу якої входять різні види інтегрованого відображення дій на суб'єкт як внутрішніх, так і зовнішніх стимулів без виразного усвідомлення їхнього наочного змісту" [11, 287]. У такому розумінні стан - це лише інтегроване відображення суб'єктом дій на нього різних стимулів.

М. Дьяченко і Л. Кандилович [8, 126] вважають, що стан - це цілісна, тимчасова і динамічна характеристика психічної діяльності, яка, закріплюючись, може переходити у стійку рису особистості.

Уявлення про психічний стан як переживання пов'язане з емоціями (емоційними станами). Подібне трактування можна знайти у Л. Рубінштейна який вважав, що саме в переживаннях відображається особистісний аспект психічних станів людини [24, 236]. Стан як переживання розглядається в роботах Б. Вяткіна, Л. Дорфмана [6], О. Прохорова [19]. У О. Прохорова в ранній роботі [20] є й інше розуміння стану - як цілісної, активної реакції людини на зовнішні і внутрішні дії.

Більшість визначень психічного стану, які дають психологи, що вивчають діяльність людини, мають одну і ту ж логічну основу: стан характеризується як сукупність (симптомокомплекс) яких-небудь характеристик: процесів, функцій і якостей, компонентів психіки, психофізіологічних і психічних функцій [10; 21] тощо, що зумовлюють ефективність діяльності, працездатність, рівень активності систем, поведінку і под. Якщо будемо послідовними, розшифровуючи поняття "психічний стан" за допомогою наведених вище визначень, то зможемо легко встановити їхню неспроможність, бо вони відразу постають у такому вигляді, який, ймовірно, відкинуть і самі ж автори цих визначень.

Таким чином, наявні визначення стану в кращому разі вказують, як можна виявити стан (оскільки здебільшого описуються наслідки його виникнення), а не що таке стан.

Аналізуючи різні визначення психічного стану, ми можемо зробити такий висновок: психічний стан не можна характеризувати через

зміну працездатності. Адже без цього критерію ми можемо діагностувати, наприклад, стан радості, страху і багато станів, які з'являються раніше, ніж змінюється (зокрема, знижується) працездатність людини. Отже, зміна працездатності - явище вторинне і не відображає сугб стану.

Більше того, наприклад, при стані монотонії (нудьги) на перших етапах її розвитку фізична працездатність навіть збільшується, що виражається в підвищенні темпу робочих рухів, збільшенні м'язової сили, скороченні часу простої сенсомоторної реакції.

Ми вважаємо, що зміна працездатності може бути характеристикою низки станів, які виникають під впливом фізичних, розумових та емоційних навантажень, і що ця характеристика мінлива і неоднозначна. Крім того, визначення стану як чинника, що впливає на працездатність, не розкриває суті самих станів. Тому навряд чи доцільно ставити факт зміни працездатності основним акцентом при визначенні станів.

Є й інші підходи до визначення станів. Наприклад, стани зв'язуються до системи особистісних характеристик людини. Так, на думку А. Пуні, "стан... можна представити як урівноважену, відносно стійку систему особистісних характеристик спортсменів, на фоні яких розгортається динаміка психічних процесів" [21, 29].

Отже, є два основні підходи до розуміння психічних станів людини: як сукупність психічних процесів, властивостей тощо у певний момент часу (статус-кво психіки) і як сукупність зміни функціонування систем організму і психіки при дії яких-небудь чинників, ситуацій. Розуміння стану як статус-кво психіки людини (тобто зрізу її функціонального стану в певний момент) суперечить розумінню стану як процесів, що динамічно розвиваються, і не дає змоги виявити ні причину, ні механізми його появи. Це лише моментальна фотографія застиглого виразу обличчя. Частковість таког розуміння стану виразно виявляється при вивченні станів, що виникають у процесі діяльності людини.

Вирішити наявне протиріччя між двома вище зазначеними підходами спробував В. Сафонов [25, 32]. На його думку, існують "стан об'єкта" і "стан суб'єкта". Перший характеризує стан психіки загалом (тобто статус-кво), другий - психічний стан. Стан психіки (стан об'єкта) є інтегральною характеристикою психічної сфери людини в конкретний момент часу, а психічний стан (стан суб'єкта) детермінує кількісні і якісні характеристики психічних процесів, вираженість прояву психічних властивостей. Але тоді виходить, що психічний стан є причиною стану психіки, а стан психіки є наслідком психічного стану.

Відсутність чіткого розуміння, що таке стан, призводить до того, що часто станами вважають явища, що навряд чи мають до них пряме відношення. Наприклад, однією з поширених, на наш погляд, помилок

є підміна станів функцією. Так, говорять про стан уваги, хоча погрібно було б говорити про стани пильності, настороженості, зосередженості, пов'язані з використанням функції уваги. Якщо розуміти увагу як стан, то стає неможливим вживання багатьох характеристик, пов'язаних з властивостями уваги: відвернення уваги, переключення її на інший об'єкт.

На думку російського психолога Є. Ільїна [9, 29], стан у найширшому розумінні - це реакція функціональних систем на зовнішні і внутрішні дії, спрямована на отримання корисного для організму результату (адаптації до даних, у тому числі і змінених умов існування). У багатьох випадках корисний результат виражається в збереженні цілісності організму і забезпеченні його нормальної життєдіяльності у певних умовах. Проте, як вказував П. Анохін [1,31], "було б абсолютно непрогресивним для живої природи, якби система "прагнула" знайти лише стійкий стан" Далі він зазначає, що "система "прагне" отримати запрограмований результат і заради результату може піти на найвищі збурення у взаємодіях своїх компонентів. Саме результат при утрудненому його отриманні може привести всю систему в крайній неспокійний і зовсім не стійкий стан" [1, 31]. Звідси, на нашу думку, можна зробити висновок, що стан - це реакція функціональної системи не тільки для збереження її стійкості, але і для зміни з метою адаптації до нових умов існування.

Стани характеризують різні рівні людини: фізіологічний, психофізіологічний, психічний. На фізіологічному рівні спостерігаємо стани спокою, схвильованості (активності) і загальмованості. Ці стани - теж реакція на ті або інші дії.

Потрібно зазначити, що трактування стану як реакції на дії іноді з'являється в окремих публікаціях [27], але не закладається в основу визначення поняття "стан".

Ми погоджуємося з визначенням Є. Ільїна [9, 18], що стан людини - її цілісна системна реакція (на рівні організму і часто особистості) на зовнішні і внутрішні дії, спрямована на збереження цілісності організму і забезпечення його життєдіяльності в конкретних умовах проживання. Отже, ці реакції мають пристосувальний (адаптивний) характер.

В. Сафонов дещо видозмінив і доповнив це визначення: "Психічний стан - це результат пристосувальної реакції організму й особистості у відповідь на зміну зовнішніх і внутрішніх умов, спрямований на досягнення позитивного результату діяльності і такий, що виражається ступенем мобілізації функціональних можливостей і переживаннях людини" [25,47]. Можна простежити деякі видозміни: заміна розуміння стану як реакції на результат цієї реакції, а також цілі виникнення стану: у Є. Ільїна - для збереження цілісності організму і забезпечення

його життєдіяльності, у В. Сафонова - досягнення позитивного результату діяльності, який вказує, що результат пристосувальної реакції виражається ступенем мобілізації функціональних можливостей і в переживаннях людини [25, 53].

Нам здається, що ці, начебто неістотні, зміни і доповнення суттєво змінюють розуміння стану. По-перше, результатом певного стану людини може бути не тільки мобілізація функціональних можливостей, але й агресивна поведінка людини або деструктивна поведінка, пов'язана, наприклад, із забуванням програми діяльності, або збереженням гомеостазу. Крім того, стани людини характеризуються мобілізацією функціональних можливостей тільки на першій стадії виникнення стану, потім же відбувається їхнє виснаження. Якщо враховувати ступінь мобілізації, на що вказує В. Сафонов, то тоді різні стадії одного і того ж стану треба приймати за різні стани [25]. Дивно, що результат пристосувальної реакції виражається в переживаннях людини. Зрозуміло, чому переживання входять як суб'єктивний компонент до складу психічного стану: вони додають станам модальнісного забарвлення, виражають їх, що дає змогу людині відрізнити один стан від іншого. Водночас переживання як вираз результату пристосувальної реакції повинен означати, що психічний стан виникає для того, щоб ми переживали. Нарешті, зазначимо позитивний результат для організму й особистості, в сенсі цілісності і забезпечення нормальної життєдіяльності. В. Сафонов же говорить про спрямованість на досягнення позитивного результату діяльності, що значно звужує роль станів, оскільки діяльність є лише фрагментом життєдіяльності. Крім того, те, що корисно для організму, не завжди сприяє успішній діяльності [25].

Унаслідок цього, як правильно відзначав М. Левітов [12], всякий психічний стан є як переживанням суб'єкта, так і діяльністю різних його функціональних систем. Він має зовнішній вираз не тільки за низкою психофізіологічних показників, але і в поведінці людини.

У зарубіжній літературі близькими до поняття функціональних станів є поняття професійного стресу і психічної напруженості. Дж. Шаріт і Г. Сальвенді дають визначення професійного стресу як багатовимірного феномену, що виражається у фізіологічних і психологічних реакціях на певну трудову ситуацію [29]. Це визначення за своїм змістом відповідає концепціям функціональних станів, розроблених вітчизняними психологами.

Висновки. Отже, аналіз сучасних літературних джерел з проблеми дослідження психічних станів студентів показав, що немає єдиного погляду на те, що потрібно розуміти під психічним станом і які базові характеристики необхідно використовувати для опису його особливостей і закономірностей.

Визначено, що в сучасній науковій літературі більшість авторів ірактують психічні стани як цілісну характеристику психічної діяльності людини за певний період, що відображає в результаті самоврядування і саморегуляції складну структуру взаємозв'язків з вище і нижче розташованими рівнями системи психічної регуляції.

У психічних станах поєднують і рівневі, і модальнісні характеристики, тобто ми вважаємо психічні стани психофізіологічними.

Існує два основні підходи до розуміння психічних станів людини: як сукупність психічних процесів, властивостей і тощо у певний момент часу (статус-кво психіки) і як сукупність зміни функціонування систем організму і психіки при дії яких-небудь чинників, ситуацій.

У зарубіжній літературі близькими до поняття функціональних станів є поняття професійного стресу і психічної напруженості.

У наших подальших дослідженнях основний акцент буде зроблено на психічному компоненті функціонального стану студента, як характеристиці системи мотиваційних, емоційних і активаційних компонентів у різних ситуаціях і на певних етапах навчальної діяльності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Анохин П.К. Эмоции / П.К. Анохин // Психология эмоций [Текст]. - [2-е изд.] / под ред. В.К. Вилюнаса, Ю.Б. Гиппенрейтер. - М. : Изд-во Моск. ун-та, 1993. - С. 181-187.
2. Бехтерев В.М. Объективная психология / В.М. Бехтерев. - М. : Наука, 1991. - С. 116-124.
3. Бехтерева Н.П. Нейрофизиологические аспекты психической деятельности / Н.П. Бехтерева. - Л. : Наука, 1971. - С. 118.
4. Большой иллюстрированный толковый словарь русского языка / [сост. В.И. Даль] // Современное написание. - М. : Астрель ; Транзиткнига, 2006. - 352 с.
5. Выготский Л.С. История развития высших психических функций / Л.С. Выготский // Собрание соч. : в 6 т. - М. : Педагогика, 1983. - Т. 3. - С. 6-328.
6. Вяткин Б.А. О системном анализе психических состояний / Б.А. Вяткин, Л.Я. Дорфман // Новые исследования в психологии. - М. : Педагогика. - 1987. - №1 (36). - С. 3-7 ; №2 (37). - С. 3-7.
7. Габдреева Г.Ш. Управление психическим состоянием и его роль в совершенствовании учебного процесса / Г.Ш. Габдреева // Психологическая служба в вузе : сб. статей. - Казань : Изд-во Казан, ун-та, 1981. - С. 105-174.

8. Дьяченко М.И. Психология высшей школы: особенности деятельности студентов и преподавателей / М.И. Дьяченко, Л.А. Кандыбович. - Мн. : Изд-во БГУ, 1998. - 399 с.

9. Ильин Е.П. Теория функциональных систем и психофизиологических состояний / Е.П. Ильин // Теория функциональных систем в физиологии и психологии. - М. : Наука, 1978. - С. 325-346.

10. Кокун О.М. Методики экспрес-діагностики психофізіологічного стану людини / О.М. Кокун // Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С.Костюка АПН Укра'ши.г- Т.V, ч. 7. - К., 2002. - С. 137-144. *

11. Краткий психологический словарь / [сост. Л.А. Карпенко] ; под общ. ред. А.В. Петровского, М.Г. Ярошевского. - М. : Политиздат, 1985.-431 с.

12. Левитов Н.Д. О психических состояниях человека / Н.Д. Левитов. - М., 1964. - 344 с.

13. Левитов Н.Д. Фрустрация как один из видов психических состояний / Н.Д. Левитов // Вопр. психол. - 1967. -№ 6. - С. 118-129.

14. Левитов Н.Д. Психическое состояние беспокойства, тревоги / Н.Д. Левитов // Вопр. психол. - 1969. - № 1. - С. 131-138.

15. Марищук В.Л. Функциональные состояния и работоспособность / В.Л. Марищук // Методология исследований по инженерной психологии и психологии труда. - Ч. 1.1 под ред. А.А. Крылова. - Л. : ЛГУ, 1974. - С. 87-95.

і, 16. Мясичев В.П. Психология отношений / В.П. Мясичев / под ред. А.А. Бодалёва. - М. : Изд-во "Институт практической психологии" ; Воронеж : НПО "МОДЭК",1995. - 356 с.

17. Мясичев В.И. Психические состояния и отношения человека / В.И. Мясичев // Обзорение психиатрии и медицинской психологии им. В.М. Бехтерева. - 1996. - № 1. - С. 8-14.

18. Павлов И.П. Объективное изучение высшей нервной деятельности животных / И.П. Павлов // Полное собрание сочинений. - Т. III. Кн. первая. - М.- Л. : Изд-во АН СССР, 1951. - С. 236.

19. Прохоров А.О. Феноменология регуляции психических состояний / А.О. Прохоров // Психология психических состояний : сб. статей. / под ред. А.О. Прохорова. - Казань : Центр инновационных технологий, 2002. - Вып. 4. - С. 263-274.

20. Прохоров А.О. Психические состояния и их проявления в учебном процессе / А.О. Прохоров. - Казань : Изд-во Казан, ун-та, 1991. - 168 с.

21. Пуни А.Ц. Волевая подготовка в спорте / А.Ц. Пуни . - М. : Наука, 1969. - 216 с.

22. Рибо Т. Психология чувств / Т. Рибо. - СПб. : Изд-во Ф.Павленкова, 1898. - 269 с.

23. Рубинштейн СЛ. Основы общей психологии / СЛ. Рубинштейн. Избр. тр. : в 2 т. - Т. I - М. : Педагогика, 1989. - 488 с.

24. Рубинштейн СЛ. Основы общей психологии / СЛ. Рубинштейн. Избр. тр. : в 2 т. - Т.П. - М. : Педагогика, 1989. - 328 с.

25. Сафонов В.К. Проявление свойств личности и нервной системы в деятельности авиадиспетчера / В.К. Сафонов, Г.Б. Суворов // Личность и деятельность: Экспериментальная и прикладная психология. - Л., 1982. - Вып. 11. - С. 84-90.

26. Сосновикова Ю.Е. Психические состояния человека, их классификация и диагностика/Ю.Е. Сосновикова. - Горький, 1975. - 120 с.

27. Юрченко В.М. Теоретико-методологічні засади дослідження психічних станів людини / В.М. Юрченко : дис. на здобуття наук. ст. докт. психол. наук. - Рівне, 2009. - 397 с.

28. James, W.S. What is emotion / W.S. James // Mind. - 1884. - № 4. - P. 184.

29. Sharit, J. Occupational stress: Review and reappraisal / J. Shark, G. Salvendi // Human Factors. - V. 24. - № 2. - P. 129-162.

30. Wundt, W.M. Principles of physiological psychology / W.M. Wundt London : Sonnenschein, 1904. - 378 p.

УДК 159.98.316.6

ГОЛОВНІ ДРАЙВЕРИ ТА СЦЕНАРНІ ПРОЦЕСИ ЯК ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ ЖИТТЄВИХ СЦЕНАРІЇВ СУЧАСНИХ ЖІНОК

Клименко Н.Г.

Робота спрямована на визначення головних драйверів та сценарних процесів, які впливають на формування життєвих сценаріїв сучасних жінок. Встановлено, що у сучасних жінок спостерігаються тенденції до збільшення комбінованих проявів драйверної поведінки та підвищення сили впливу таких комбінацій. Виявлені два типові для сучасної жінки сценарні процеси, які яскраво ілюструються у психологічному портреті казкового персонажу Попелюшки.

Ключові слова: життєвий сценарій, директивна поведінка (драйвер), сценарний процес, життєвий сценарій сучасної жінки.

Робота направлена на определение главных драйверов и сценарных процессов, которые влияют на формирование жизненных стратегий современных женщин. Установлено, что у современных женщин наблюдается тенденция к увеличению комбинированных проявлений драйверного